

Lojze Kovačič, pisatelj

Sicer školjke postanejo kamni

Vesna Milek

Rodil se je 9. novembra 1928 v Baslu, v krojaško krznarski družini, očetu Slovincu in materi Nemki, dokler niso družine, ker je oče zavrnil švicarsko državljanstvo, izgnali v Kraljevino Jugoslavijo. S slovenskim jezikom se je tako prvič srečal leta 1938, v očetovi rojstni vasi Ciglenici na Dolenjskem. Kot pravi sam: »Rojen sem v Baslu, na svet sem prišel v vasi Ceglunca.«

Če katero, potem življenje Lojzeta Kovačiča dokazuje rek, da je življenje najbolj nenavaden roman, iz katerega je potem v želji »ubesediti nedoumljivo« črpal snovi za številne in obsežne avtobiografske obarvane romane, vezane na čas zgodovinskih prelomov, v katerega je bil vržen. Intimni pretres ob očetovi smrti med vojno je opisal v več črticah, nato v romanu Deček in smrt; po vojni je še kot najstnik preživljal družino s pisanjem, dokler niso matere, sestre in njene hčere deportirali v taborišče za begunce v Avstrijo, sam pa je po intervenciji s kulturniškega vrha smel ostati v Ljubljani. Šolanje je nadaljeval na realni gimnaziji in v Mladini, Mladi Zarji in Mladinski reviji objavljaj literarne prispevke. Do odhoda v vojsko leta 1948 je živel kot boem, brezdomec, vmes nekaj časa za poslen kot novinar Mladine. Med služenjem vojaškega

roka v Makedoniji je bil zaradi majhnega prekrška pred vojaškim sodiščem obsojen na pol leta kazenskega bataljona, po odsluženju kazni pa premeščen v navadno enoto v Skopju, povišan v desetarja in potrjen kot kandidat za sprejem v partijo. Doživetje kazenskega bataljona je opisal v romanu Zlati poročnik, objavljenem v reviji Beseda, zaradi katerega je bil podvržen sodnemu procesu, revija pa je bila ukinjena. Temo je potem v tretji osebi in v čistem, vojaškem slogu zgostil v knjigi Sporočila in spanju – Resničnost (1972) (roman Resničnost je leta 1985 na oder Mladinskega gledališča postavil Ljubiša Ristič). V petdesetih je bil več let brez stalne zaposlitve, nekaj časa delal kot knjižničar, po dokončanem študiju na pedagoški akademiji kot dramaturg v lutkovnem gledališču, nato pedagog za lutkovno vzgojo, deset let kasneje je vodil priznane literarne delavnice, kjer so se kalili mnogi danes priznani umetniki. Poleg številnih romanov in zbirke novel je pisal je tudi mladinska dela (Zgodbe iz mesta Rič-Rač; Fantek na Oblaku – Dva zmerjalca; Najmočnejši fantek na svetu...). Za Ljubljanske razglednice je leta 1955 dobil nagrado Zveze književnikov Slovenije, leta 1969 nagrado Prešernovega sklada za roman Deček in

smrt, leta 1972 Župančičevo nagrado za roman Resničnost, ki je bil isto leto razglašen za knjigo leta, leta 1973 je dobil Prešernovo nagrado; nato Župančičevo nagrado za Priškele (1986) in leta 1991 za Kristalni čas nagrado kresnik za najboljši roman leta. Literarna kritika ga uvršča v sam vrh slovenske književnosti, Slovincem je dal opus, kakršnega je Francozom dal Proust, Rusom Tolstoj in Angležem in Ircem Joyce; zato je še toliko bolj nedoumljivo, da nobeden od njegovih romanov ni preveden v katerega od svetovnih jezikov.

Letos bo po desetih letih izšel roman Otroške stvari, v katerem se na še bolj intimen način potaplja v trenutke svojega »dvoplastnega« otroštva, v pripravi pa je tudi nadaljevanje z naslovom Zrele reči, ki bo sestavljen iz drobcev romanstranih avtobiografskih dnevniških zapisov.

Govori počasi, z nenavadnimi, izvirnimi metaforami, tu in tam kakšno besedo izgovori s prav posebno naslodo, brutalnost spomina omili s skoraj otroškimi nasmeškom, včasih z blago ironijo in humorjem. Kljub boleznim oslablega telesa seva iz njega močan duh, pronicljiv um; nenavadna karizma in moč nekoga, ki je preživel.

Je predržno, če rečem, da po tednu intenzivne branja vaših knjig poznam vašo mamo, očeta, sestri Klaro in Margrit, vonj vaše krojaške delavnice v Baslu ...?

(Nasmešek) To je dobro, zakaj ne? Če se jih da izkopati iz knjige in liki postanejo živi, ne več utjetniki svojega časa, potem je to več kot redu.

Tako minljivost pridobi nekakšno trajnost.

Zanimivo, da vaša književnost velja za avtobiografsko, pa brez slabšalnega prizvoka, ki včasih spremlja takšno literaturo, češ »da jo pišejo ljudje brez domišljije«?

To je povsem običajno. Ko v mladih letih hitiš za klasičnimi liki, pravzaprav zmeraj ustvarjaš citirane podobe, ki si jih nekoč bral v literaturi. Hočeš se približati tridimenzionalnemu, a ti nikoli zares ne uspe. Po mnogih likih, ki sem jih napisal, ki sicer nikoli niso izšli v nobeni knjigi in so skriti po različnih revijah, sem uvidel, da enostavno ne morem s svojimi tacami brodit po notranjosti drugih ljudi. Če pa hočem rovariti po svoji, lahko opustim diskretnost in stvari povem kolikor se da znosno naravnost. A za to je potrebna dobra mera odkritosrčnosti in resnicoljubnosti.

Rekli ste, da tudi takrat, ko poskušas pisati o drugih ljudeh, ves čas pišeš pravzaprav avtoportret.

To sem velikokrat izkusil. Vsak pripisuje svoje misli in občutja drugemu človeku, toda hkrati človek sam sebi prav tako ne more popolnoma naravnost povedati, kdo je, kaj vidi v glavi in kaj čuti v srcu. Ne more. Potemtakem je docela vsenceno, ali zgrabim prvoosebnega pripovedovalca za ušesa, torej sebe, in se postavim v neko situacijo, v neko pripoved. Potem z njim lahko počneš prav vse. To je težko

razložiti. Predstavljamte si, da ste v neki situaciji in bežite, nekdo vas zasleduje. Najprej bežite kot prva oseba, čutite brezup, težko dihate, potem, ko položaj postaja bolj brutalen, se v nekem trenutku začnete gledati kot tretja oseba, ki se ji dogaja neka brezumna pustolovščina. To se zgodi vsakomur, to je tisti ključni trenutek, ki se mi zdi zelo važen korak pri pisanju pripovedi. Ko se situacija umiri, se na vogalu spet srečate s svojo prvo osebo.

Vprašanje, ki so ga vam nenehno zastavljali: zakaj takšno obsesivno ukvarjanje s samim sabo, preteklostjo, kako to, da jemljete vse iz spomina?

Človeku, ki je nenehno na sledi samemu sebi, se zdi, da so se mu v zavesti ohranile samo tiste reči, ki so njegov pravi jaz. In če si tujec, prišlek, razseljena oseba, si doma samo v svojem spominu. V svoji glavi. Vse drugo je tujina. Moje življenje je bilo hočeš nočeš postavljeno v gotov čas, iz katerega nisem mogel ubežati. Stopnje doživljanja malih ljudi, tako imenovanih bodočih kolateralnih žrtev, so bile stopnje časovnih in epohalnih sprememb v družbi. Predvojni, medvojni, povojni čas, vojska in zapor in tako naprej. V zgodovino si bil vržen. In malokrat je človeku uspelo pobegniti iz svojega časa. Tistih pet minut zasebnosti, ki si si jih privoščil, si si jih res privoščil na lastne stroške. Čas je bil glavni junak. Na šahovnici si bil vedno samo eden od kmetov, nikoli kralj, trdnjava ali kraljica.

Ne govorim kar tako. Moja mama je bila Nemka. Ko se je leta 1941 Kraljevina Jugoslavija vdala Nemčiji in je Hitler zmagoval, so se pri nas začeli zbirati ljudje. Imel sem dvanajst let, ko so se mi odrasli približevali z nekim spoštovanjem, jaz pa nisem razumel, za kaj gre. Ko je šlo Nemcem na fronti slabo, smo bili

spet izolirani. Druga stran tega kovanca je bila v Švici, kjer smo bili ožigosani kot Srbi, in so očeta, ki se je pisal Kovačič, imeli za Srba s krvavim nožem med zobmi.

V trilogiji Priškele opisujete najbolj prelomen, viharen čas, od leta 1938 do 1948; vas še kdaj preganja misel, da niste mogli rešiti mame in sestre, ki so ju odpeljali v begunsko taborišče?

Ni bilo mogoče. Takoj, ko je bila izglasovana DRJ in je bila dinastija Karadordević ukinjena, so se začele deportacije. Pobjoi so bili že pred, maja in junija. Sodbo v imenu sodišča narodne časti je podpisal njegov predsednik, Josip Vidmar, moj mentor. Takoj po deportaciji, 12. decembra, sem šel k Vidmarju. Dal mi je pismo za notranjega ministra Borisa Kraigherja, ta pa mi rekel, da je transport že odšel čez mejo in da se ne da storiti nič. A to sploh ni bilo res. Angleži jih niso sprejeli, ker so bili izgnani, in nihče od njih ni podpisal, da gre prostovoljno. Bili so šest tednov na slepem tiru v Avstriji, potem so jih poslali nazaj, vendar so obtičali na Jesenicah. Ostali so v vagonih, stari so počasi umirali, ob progji so kurili, da so imeli kaj jesti, šest tednov je trajalo, sem in tja. Potem so lepega dne prišli naši uslužbenci in jim rekli, naj podpišejo, da gre do tja proste volje, sicer jih Angleži ne bodo sprejeli. In so seveda podpisali. Taka je ta zgodba. Jaz sem šel še na rajnski komite, danes se temu reče občinski, na kvart, danes se temu reče krajevna skupnost – vse je bilo po ruskem vzorcu – pa na hišni odbor, osnovno organizacijo, ki je krojila usodo ljudem v hiši, hotel sem od vrat do vrat, poslali so me na glavni odbor Rdečega križa, a tudi tam nisem nič opravil. V čakalnici so se gnetli ljudje, ki so pričakovali svoje iz nemških in italijanskih taborišč, nihče ni hotel

imeti ničesar s kolaboranti, ki so jih sami izgnali.

Prvič ste bili zaprti takoj po vojni, še kot najstnik.

Ko so odpeljali mamo in sestro, sem bil popolnoma brez denarja, zato sem prodal očetovo mizo in stole. Potem so prišli pome, češ da sem prodal zaplenjeno – nacionalizirano imovino. Zaprt sem bil tri mesece, sredi šolskega leta sem sedel od decembra do marca 1946. V šoli sem imel seveda težave, ker se nisem upal povedati, da sem bil zaprt. Najhujše je bilo, ker te je moralo biti zmeraj sram. Če si bil zaprt, tega nisi smel povedati. Ko so te vprašali, zakaj si tako lepo porjavel, si rekel, da si bil v Dubrovniku. Lepše se je slišalo, kakor da si bil na Golem otoku. Ko so Nemci zasedli Ljubljansko kotlino, se je domobranstvo bolj organiziralo. Tudi jaz sem hotel k domobrancem, a sem ravnó takrat zbolel, razlil se mi je slepič, potem je umrl oče, in mama ni želela nič podpisati, ker nisem bil polnoleten. Bila je poslovna ženska in vedela, da je vsak podpis smrtno nevaren.

Zakaj prav k domobrancem?

Zato, ker je šel tja moj otroški prijatelj. Skupaj sva pisala kriminalke. Ob oslajeni vodi in sadju in pri zemljevidu Avstralije. Izbrala sva celino, kjer ni bilo vojne, ker se nama je zdelo, da se mora strašno dolgočasiti in da bi se tam kriminalke lahko dogajale. Evropa je bila takrat porušena do tal.

V intervjuju v Književnih listih ste »tistemu, ki hoče vsaj v občutkih rešiti uganko skrivnostne dvodelnosti našega naroda«, svetovali, naj si prebere pesmi Franceta Balantiča in Karla Destovnika - Kajuha.

Nič čudnega ni, da se tej vojni reče bratomorna. Koliko je takih družin, v katerih je bil eden od bratov pri domobrancih, drugi pri partizanih. Eden mojih sorodnikov je šel k »ta belim«, drugi k »ta rdečim«. Saj veste, kako je bilo. Pred vojno je bilo malomeščanstvo, visoko meščanstvo, kolikor ga je bilo takrat, na strani Sokolov, tudi dinastija Karadordević; tisti pobožni kmetje, proletariat, so bili pri Orlih, v pumparicah, v nerodnih uniformah, v lovskih klobukih z orlovim peresom. Iz teh dveh krogov so se potem napajali oboji, partizani in domobranci. Tako je bilo pri nas, pri Irčih mogoče malo drugače. Mislim, da je čas, da bi se tudi pri nas naredila neka primerjava z drugimi narodi.

Kako danes gledate na krog Nove revije, v katerem ste bili aktivni tudi sami, in kaj pravite na kritike, češ da »so obtičali v času osamosvojitve«?

To je vendar razumljivo. S Titom Vidmarjem, Primožem Kozakom, Tarasom Kermaunerjem, z Dominikom Smoletom, profesorjem Francetom Križaničem in z grafikom Bogdanom Borčičem smo maja 1945 sestavili peticijo, da bi izdali prvo revijo *Kajuh*, ki je potem postala *Mladinska revija*.

Iz te revije je nastala *Beseda*, ki je bila potem ukinjena zaradi teksta *Zlati poročnik*, v katerem opisujem kazensko enoto v JLA. Nato je sledila *Revija 57*, ki so jo izdajali študentje na univerzi, kamor nisem hotel, ker sem bil zavoljo procesa proti *Besedi* že preveč obremenjen. Tudi ta revija je bila ukinjena. Potem so bile *Perspektive* od leta 1961 do 1964, a so jih prepovedali zaradi Pučnikovega članka. Potem nekaj časa ni bilo nič, dokler ni v zgodnjih

osemdesetih nastala *Nova revija*. Tako lahko rečem, da je od časa *Mladinske revije* do *Nove revije* en sam čoln, s katerega smo skakali in se učili plavati. To je skoraj šestdesetletna tradicija pri živem telesu.

In vendar se ideološko nikoli niste opredeljevali za eno ali za drugo stran, po vseh teh pretresih ste ohranili duh svetovljanskosti?

O politiki ne bi govoril, lahko pa kaj povem o ideologiji. Povojna ideologija, naj bo to agitprop, agitacijski propagandni oddelek CK ali zvezne partije, je na vsak način hotela ustvariti razmere za socialistični realizem. Goli kult dela, šteló je predvsem, koliko kubičnih metrov zemlje si izkopal, koliko tirnic si postavil, koliko predorov ... Delali smo s primitivnim orodjem, kot piramide pred tri tisoč leti. Nekateri so se tako gnali, da so bili na koncu popolnoma uničeni, nekateri so umirali od izčrpanosti, drugi so znoreli. Takšna gorečnost in entuziazem – tudi mene se je malo prišlo, da sem hotel napisati roman v maniri socialističnega realizma. Tri leta sem hodil na mladinsko progo in tam delal in pisal. Potem sem hodil od brigade do brigade in napisal cel kup zvezkov. Toda iz tega se ni dalo nič narediti. Bilo je tako kot pri ljubezni, ki nekih stvari noče izreči naravnost. Nekako se vsi ti podatki niso hoteli zgomesti v roman. Poskušal sem, a ni šlo. V tistem času relativne svobode po vojni, ko je veljal pakt Šubašić–Tito, je bilo tako, kot bi se duh spustil na zemljo in se materializiral med nami. Bilo je nekaj novega. Ljudje so garali noč in dan, gradili drsališče za otroke, kotalkališče, parke, stari in mladi, stari so učili mlade, kako naj se zlažejo doma, da bodo lahko dlje ostali na delovišču. (Nasmešek) Vsega tega ni bilo mogoče razumeti, to lahko razume samo

življenje. Samo življenje se lahko tako spremeni.

Tako spremeni, da ste že pri petnajstih preživljali družino s pisanjem, in to v jeziku, ki ste ga prvič slišali pri desetih letih?

Moj mentor je bil Vidmar, bral je moje tekste, vsak mesec mi je dal petsto pretiskanih lir in s tem sem vzdrževal družino. Objavljal sem predvsem zgodbe, ki niso bile politično obarvane, iz otroštva, in so jih objavljali z napisom: »Iz otroštva predvojnega kapitalističnega časa«. (Nasmešek) To mi ni bilo kaj dosti mar. Pisal sem za kruh. Ko sem maja 1945 v Slovenski mladini, ki jo je urejal Tine Debeljak, objavil zgodboico, sem zanjo dobil honorar, kakršnega je imel banovinski uradnik. Drugače sem prodajal kože na trgu, hodil sekati drva, slikal letake za trgovce in čistilce čevljev. (Nasmešek) Moral sem zaslužiti. Kadar sem objavil kakšno delo, ki se je dotikalo tedanje resničnosti, sem dobil po prstih. Ali pa so ukinili revijo.

Pozneje ste rekli, da so s tem, ko so zaplenili in ukinili revijo *Beseda* z vašim Zlatim poročnikom, zavrli pomembno stopnjo vašega pisateljskega razvoja?

Gotovo. Takrat sem hotel pisati o izkušnjah množice, ljudstva, o množičnem človeku. Zatem, po sodnem procesu, sem se vrnil k očetovi smrti, k tej najbolj intimni temi, ki sem jo vsaj trikrat opisal v nekaterih črticah; ta roman je bil že tretji, četrti poskus, da bi prav s telesno strastjo ubesedil nedoumljivo. Spomnim se, kako sem ponoči končeval roman, ko je na dvorišču zapokalo. Mislim sem, da zaradi prvomajskega praznika. A pozneje se je razvedelo, da se je neka poročna ženska za-

pletla s funkcionarjem, njen mož, mlad fant, ki se je v Tacnu šolal za miličnika, je očitno nekaj slutil, se pripeljal iz internata, čakal pred blokom celo noč in potem ubil sebe in ženo, funkcionarja pa samo lažje ranil. Ko sem pisal Dečka in smrt, na noč pred prvomajskim praznikom, sem bil ravno pri poglavju, ko očeta v krsti iz cerkve nesejo na pokopališče, ko so čez dvorišče nesli dve nepobarvani leseni krsti. Čez 24 ur bi moral oddati tekst, a se mi je preprosto ustavilo. Nisem mogel. Moja krsta v knjigi in dve čez dvorišče.

Pravite, da se največ ukvarjamo s stvarmi, v katere ne verjamemo. Vi ste, sploh v Dečku in smrti, najbolj razmišljali o smrti in bogu.

Veste, o bogu ni treba govoriti nikoli. Že vsak ga je zanikal na površju, v globini, intimno ga ni zanikal nihče. Vedno sem bil veren, verjel sem v boga, toda cerkvenega nisem prenesel. Zame je bil bog tisti ultimativni, ki pač je, ki mora biti. Višja instanca. Doma smo imeli knjigo o smrti in tam je bila smrt Der Tod, torej moškega spola, prikazana kot bojevnik, okostnjak, v različnih položajih. In tako sem si jo vzel za zaščitnika. Zaklel sem se, da mu priznam vse pravice, samo naj reši očeta. To je bilo med vojno, ko smo videli cele tovornjake pobitih, včasih so stali na Starem trgu. Belogardisti so nastavili krste z ljudmi, ki so jih pobili partizani, trupla v vseh mogočih oblikah, zoglenela, otrpla v sedečem položaju, otroke ... In kljub vsem tem smrtim, ki sem jih srečeval takrat, je bila očetova glavna smrt. Tudi zato sem roman postavil v mirno predvojno obdobje, da vojna ne vdira v tekst. Pa še nekaj je: ker je bila naša družina zaradi nemštva vedno nekaj posebnega, drugačnega, na robu družbe, sem smrt sprejel tudi kot priznanje, da smo vsaj v tem enaki drugim.

In vendar – zakaj vam je prav ta roman najdražji?

Zakaj imam rad Dečka in smrt? Ker sem imel toliko dela s to knjigo in sem se najbolj mučil z njo. Tako kot ima mama raje tistega, ki je šel med razbojnike, kot tistega, ki je šel v semenišče. Danes je drugače, danes vem o smrti seveda več.

Vaš novi roman, ki čaka na tisk, Otroške stvari, se konča pri enajstih letih. Takrat izgubimo nedolžnost otrokosti?

Ne, roman se konča se z enajstimi leti in pol. (Nasmešek) S tistimi leti, ko nastopi puberteta. Neki kitajski filozof je rekel, da bi morali otroci vladati svetu. A vsakega, »ki bi dosegel dvanajsto leto, bi bilo treba brez izjeme in brez bolečin usmrtiti«. In zato sem roman raje končal z enajstimi leti in pol, potem se začnejo veliki politični, vojni vrtinci, ki jih z otroškimi očmi ni mogoče več dojemati. Že s tem, da sem svoj katekizem prodal za hlebec kruha, sem dovolj zagrešil.

Kako se počutite po takšnem potapljanju v najzgodnejše otroštvo, ko ste zlezli v tanko, občutljivo otroško kožo, začutili stvari, ki jih ne upamo, morda ne znamo več občutiti?

Morda je bilo malo lažje, ker sem o tem stvareh veliko pisal že prej. Stari umirajo mladi zato, ker se bolj spominjajo tistega, kar je bilo pred sedemdesetimi leti, kot tistega, kar je bilo večeraj. Saj že v motu knjige povem: »Nikoli nismo zlezli iz otroških stvari, samo ves čas smo jim dajali druga imena.« To je tudi moj odgovor na Pavlovo razvrstitev življenjskih obdobij na strogo ločena razdobja – otroštvo, mladost, zrelost.

Otroštvo je nam vsem skupno deljeno doživetje. Edino, kar imamo ljudje skupnega, je otroštvo. Tu se prepoznavamo vsi. V poznejših letih tega ni več. V otroštvu živijo dobesedno življenje duha, življenje telesa, življenje srca, duše ... in vsaka od teh sfer ima svoje zakone. Ampak niso se odneme med sabo. Nedolžnost in krivda živita skupaj. Kot sta včasih živela skupaj koza in volk. To je paradiz. In to je za nedolžnost. Zato je treba otroštvo ohraniti kolikor se da dolgo.

Zaradi uporabe modernističnih prijemov, toka zavestni in popisovanj avnjev otroštva so vas primerjali z Joycem, s Proustom?

Ah, to je samo zato, ker te pač na vsak način hočejo nekam uvrstiti.

To moje podvojeno otroštvo je dvojni podplat na moje otroške čevlje. Jezus je tudi rekel: njih je nebeško kraljestvo. Kaj vse otrok vidi v stvarstvu, kako deluje, kakšen red vlada. Že zato se splašča priti na svet. Da vidiš stvarstvo in vesoljni red. Je pa dobro, da v življenju obstajajo vse te izkušnje, ovire, vojna in mir, ker drugače ne bi imel nobenega sabora. Ne bi imel substance, proti kateri bi se bojeval. Jaz sem imel pravo življenje, takšno, kakršnega je treba imeti. Bil sem kaznovan telesno in duševno. A hušje je za tiste, ki morajo živeti v pasivnosti in postanejo zrceli, še preden zares dozori, in potem zorijo v bibliotekah in podobno. Nimam nič proti njim, zelo rad sem imel

ljudi, ki so dozorevali v biblioteki, bili so zamišljeni, prijazni in človeški, ampak kot da niso bili čisto zares na svetu, prozorni kot duhovi ...

Veste, ko sem bil sedemindvajset let pedagog v Pionirskem domu, mi je bilo jasno, da je pedagoško delo obsojeno na minljivost, toda imel sem ga veliko rajši kot knjige, v katere sem vkoval večnost. Zato, ker si bil tam zmeraj sredi nastanka življenja. Ko pišeš, si izoliran od življenja. Edino, kar imaš od resničnosti, je dober stavek, ki se ga razveseliš.

In kadar stavek noče priti? Rudi Šeligo je nekoč rekel, da ima vsak pisatelj svoj obred, kako priklicati duha kreativnosti.

To se da, a tudi živjeti je treba. To so bile realne stvari. Jaz sem bil rojen v Švici. Denar je tam duhovni produkt. Ne vidiš ga kar tako. Zelo ga skrivajo. Ure s kukavico in čokolado, tisto je samo za videz. Ampak franki so že druga stvar. Jaz sem redko kdaj videl bankovce v očetovi listnici, samo drobit.

Ste se kdaj poirajali z mislijo, kaj bi bilo, če... Če bi oče privoili v švicarsko državljanstvo, bi bili danes morda ugleden nemški pisatelj, prevajal v svetovne jezike, ali igralec, ali slikar, kakor ste si menda kot najstnik želeli.

Ah, najbrž bi ubral trgovsko panogo ali bi bil kak novinarček pri lokalnem dnevniku, ulični reporter, morda bi pisal feljtone. (Smeh) Morda bi mi to šlo dobro od rok. K pisanju sem kar nagnjen. Mislim, da imam po mami. Sijajna pisma je pisala. Cele dneve je preživela na sodišču, ko se je branila stečajna očetove firme, rekli so ji, da bi bila lahko odvnetnica, pisala je pisma v krasni gotici. Kakšne zgodbe mi je pripovedovala! O tem, da smo bili vsi nekoč v nebesih, da nas je duh odpeljal na zemljo, in ker svojega varovanca ni rad zapustil, je še nekaj časa gledal za njim, kako se prekopicuje po poti med lužami in kamni. Rekla je tudi, da so v nebesih zelo lepe krajine, in če občutiš ob lepoti narave zadovoljstvo, potem vedi, da si srečal pokrajino, ki si jo videl že v nebesih. Črna ženska je bila, moja mama. Globoke oči, temno podplute od strmenja v šivanje, v papirje. Takrat so ženske nosile črne prosojne pajčolančke, s tistimi črnimi mušicami ... Imenitna je bila. Oba sta bila imenitna, samo za skupaj nista bila. Sta pa imela moralo, ko je bilo treba držati družino skupaj, ljudem takrat ni prišlo na misel, da bi zapustili družino. Oče je bil molčec. Samo šival je kože. Ni vedel, kaj bi delal na tem svetu, če ne bi šival kož. Ni vedel, kam z rokami. Ko je šel iz svoje sobe, ga je vedno neslo v negotovo. Vse mu je bilo tuje, živali, narava, ljudje ... Samo da je sedel in šival. Delal je še zadnji dan pred smrtjo, ki ga je doletela ob enajstih zvečer.

To voljo in koncentracijo imate po njem. Menda pišete vsak dan?

Nekoč sem našel njegov zvežčič z zapisanimi merami strank. Tam je bilo napisano: »Spanec je zlato, delo je železo.« (Smeh) To je bil edini stavek, ki sem ga zagledal od njega, med vsemi tistimi metri in centimetri. Bil je zelo skrivnosten človek. Najšibkejši otrok v družini, ki so ga poslali v svet, da se je uči krojaške obrti. Tako je prišel v Švico. Krznarstvo in krojaštvo. Polhovina ga je zanimala. Če ni šival, ni živel. Tako tudi jaz: če ne pišem, ne živim.

V zadnjem intervjuju ste rekli, da vsak dan pišete v zvezke, kot neke vrste dnevnik.

Kamor koli. V zvezke, na listke, na kartone. Ko odpremo okno v sobi, vse leti ... A to, veste, ni za občinstvo, ampak za prepih.

Od kdaj?

Že skozi. Ves čas pišem. Tako kot je oče šival. Nekateri stvari so potem pozneje videti veličave, druge morda banalne, so pa nekatere prav krasne.

Tako dobite ogrodje za roman?

Včasih. Iz teh skrivnih dnevnikov, če jim lahko tako rečem, bo sestavljen moj naslednji roman, Zrele reči.

Že v Kristalnem času iz leta 1990 ste s citatom na koncu napovedali roman Zrele reči: »Zrelost je vse.«

To je rekel Kralj Lear. V trilogiji Prišleki od leta 1938 do 1948 sem opisal fresko tistega časa, v Zrelih rečeh pa ne bo toliko v ospredju čas, ampak osebno in intimno življenje, tudi to, kako je čas pokvečil človeka. Vse te razne časovne menjave, ki si jih komaj dohajal. Koliko se človek prilagaja in koliko ne, koliko se izrazi pogum in koliko se obrabi strahopetnost, pasivnost, pa začne znova, si spet pogumen, spet padeš v strahopetnost in pasivnost in tako naprej.

Rekli ste, da se vam Kristalni čas zdi filozofski, celo mesijanski roman. Je pisatelj tudi svojevstren mesija kot vaš duhovnik v romanu Deček in smrt, ki je molil ob očetovi smrti postelji, nekdo, ki ima stik s stvarmi, ki so nam nerazumljive, nedostopne?

Ah, te stvari so dostopne. To sem videl v naših literarnih delavnica. Toliko smo predebatirali, razdelili smo si tekst študenta, vseh šest nas ga je zelo domov, ga prebrali in potem na naslednjem sestanku povedali, kaj si mislimo o njem. Včasih so bili to izredno težki teksti, tudi nakladanje. In potem sem jim rekel, naj vsak prebere tekst zjutraj, popoldne in še tretjič zvečer, da bo videl, v katerem delu dneva se mu bolj odpre, kdaj si bralec in tekst najbolje stopita nasproti. To so bile zanimive stvari, kot nekakšen temperaturni list njihove ustvarjalne odprtosti. Ko so bili najbolj ustvarjalni, so najbolj začutili skrivne točke, podzavestne koordinate nekega koncepta.

Kdaj se vam tekst najbolj odpre?

Od šestih do devetih zvečer. Od devetih zjutraj do enih popoldne delam. Potem imava kosilo. Potem je spanje, zaradi tablet in teh stvari. Strogi red kakor v samostanu. Na teh delavnica smo delali tudi nekakšen katalog, kaj se ti zdi najlepše na svetu, kaj se ti zdi najgriše, kaj se ti zdi najbolj moralno in kaj najmanj moralno, pa vprašanja o veri, o smrti ...

Kaj se vam zdi najbolj nemoralno?

(Zmuzljan nasmešek) Te ga ne bi bil rad izprašal. Ker če bi začel govoriti, bi iz te vreče privlekel ven precej stvari; eno se drži drugega ... Hočem reči, da smo s kreativnimi pogovori poskušali priti do obisti stvari, kolikor se je takrat dalo pri dvanajsetletnih fantih; med dialogom z drugimi naj bi vsak začutil, kaj je zares važno, kaj je zares tvoje, čeprav se je sprva tebi zdelo najmanj pomembno. To je bil boj s samim sabo. Jaz sem ga resno jemal.

Čeprav se zdi zelo čudno, da je človek, kakršen ste, verjel, da se je pisanja mogoče naučiti, ko praviš, »da se pisatelj rodi ali pa ne«?

To se je rodilo iz neke potrebe, ker nisem imel več pedagoških ur za lutnovno vzgojo, in sem si rekel, da bom imel literarno delavnico; tri sem imel na teden. Pa predšolski, šolski in mladinski oder, pa ansambel angažiranih mladih študentov ... Uprizarjali smo igre, *Mrtvica ples*, *Zivalsko farmo*. Tik pred odhodom v pokoj je zmanjkalo financ, da bi delali *Zgodbe panjskih končnic*.

Katerega naših slovenskih živčnih pisateljev se radi vzamete v roke?

Koga vzamem? Večino pisateljev, ki sem jih radbral, zdaj ne berem več, ker se bojim, da bi se moj odnos do njih pokvaril. Imam raje lep spomin na tisti doživljaj. Čehova še vedno jemljem v roke, Tolstojta tudi. Od Slovencev pa Trdino, Hienga, Šeliga, Jančarja, Kosmač in Kavčič sta mi prav tako všeč.

In Vitomil Zupan? Tudi zanj so rekli, da je, čeprav se je zdelo, da je o sebi povedal vse, ostal velika skrivnost.

Z njegovo novelo *Povest o panterju Dingju* se je šele začela prava moderna slovenska proza; objavljena je bila leta 1945. Prvič se je v prozi pokazalo mesto. Izjemno minimalistično napisana. Ko prebiraš klasike, so tam samo veliki kmetje, mali kmetje pa bajtjari, to je bila v glavnem kmečka literatura. Jaz bi bil rad kmet, veliko raje bi ostal tam, kjer sem bil, v Cegelnici. Toda oče ne. Najbrž je ta iskra preskočila name.

Veste, Slovenci so se mi takrat zdeli kot plemo Indijancev. In so še zmeraj. Plemo Indijancev, ki živi na neki sveti gori in tistega, ki živi v dolini, ne sprejme več misle. Tavčar mi je še zmeraj všeč, najbolj Višoška kronika. Trdina sploh, njegove stvari so kot gradbišče, opisuje Dolenjce iz tistih let, ko je imel moč oče deset, dvanajst let, že zato sem ga rad prebiral. Stvar je v tem: ogromno materiala je. Samo videti ga je treba. On ga je videl. To je tisto. To so take divje in krute zgodbe. Vendar je res, da smo Slovenci kot eno veliko sorodstvo. Povsod imamo kakšno teto, strica ali daljnega bratrance, vsi smo prepleteni, vsi nekako v žlahti, a ne upamo spregovoriti drug drugemu. Kaj mi pomaga, če živim v čisti slovenski vasi in na drugi strani ceste živijo sami moji sorodniki? Saj ne morem nič povedati, ker bi se jim zameril. To mora epik znati razkrinkati. Tudi zato sem raje pisal o sebi, o svojih minutih in plusih, na katere sem kritično gledal, ampak minusi so bili tisti pravi, iz globin. Prepričan sem, da bolj ko greš vase, prej boš našel okno, kakšna vrsta smo pravzaprav človeštvo.

Kako ste kot otrok doživljali prehod iz nemščine v tuji jezik? Kakšen je bil prviokus?

Nekakšna akustična maska je bila. Čez vse. Mačka v žlebu hiše v Cegelnici je mijavkala čisto drugače, kot je mijavkala v Baslu. Vse je bilo prekrito z njo in z dolenjšino ji je bila potem dodana še ena maska. Nisem razumel, kdaj je kdo jezen, kdaj otožen, ciničen, nisem razlikoval odtenkov razpoloženj. In potem sem opazoval njihove drže. Kako je nekdo pokleknil, kako je molil, kako je delal, poteze na obrazu, vse se mi je zdelo simbolno, kot živ ze-

mljevid kretenj in potez, iz katerih sem razbral nekaj, kar ta človek sploh ni izrekel, morda ni čutil ni. In tako se enostavno nisva mogla razumeti. Če je udaril po mizi, sem že vedel, da je jezen, če je jokal, sem vedel, da je žalosten, to že. Ampak v vsakdanjem življenju ljudje prikrijevajo svoja čustva, svoje misli, igro.

Jaz sem se slovenščine naučil iz narodnih pesmi. To je bila pač čista slovenščina, brez narečja. Tista pesem »... pojte z nami hribi in doline ...«. Ko me je župnik vprašal, kaj imam v njej najraje, sem rekel, da to, da grejo hribi in doline naprej. Bil je nejevoljen, ne, je rekel, hribi in doline pojejo. Zdelo se mi je nedoumljivo – kako naj hribi in doline pojejo? To je blizu slovenskemu občutju: da nekaj poje. Takih trkov sem imel nšteto. To je bilo hudo, ker sem hoče nočeš žalil neko čustveno samozadostnost jezika, tkivo, vibriranje, govoricu, s katero je tukajšnji človek odgovarjal naravi.

Ste opazili, kako so se z novim jezikom spreminjale vaše značajne poteze?

Teško je bilo prebavljati atmosferske spremembe v sebi in ne vem, kakšen sem postal po teh meteoroloških spremembah. Pravzaprav slovensko nisem nikoli pravilno govoril niti pravilno pisal. Zato sem se odločil, da pišem z vsemi svojimi hibami in napakami oziroma navkljub njim. Iz akustičnega kotla me je reševalo to, da sem imel vedno na razpolago ogromno metafor. Takoj sem lahko kakšno stvar primerjal in ustvaril prisrčno ozračje v družbi. Metaforika je reševala mojo slovenščino, v vsakdanjem pogovoru, v komuniciranju.

V nemščini niste nikoli pisali?

Sem, pisma. Sicer pa ne. A bi strašno rad. Zdaj, na stara leta se mi zdi, bi bilo treba kaj napisati. Toda kaj, ko so tisti časi, ki si res čutil izvirno žejo po tem, že mimo. Če bi pisal v nemščini, bi najbrž stopila v ospredje slovenska melanholičnost in liričnost, ki sem jo dobil od očeta, in kdo ve, morda bi nemško literaturo prav s tem malce prenovil, oživil s slovensko otonostjo, medtem ko je v pisanju v slovenščini prišel v ospredje nemški duh, mami natančnost in depresivnost.

Lahko primerjate odnos do kulture takoj po vojni in zdaj?

Partizanske brigade so nosile imena po pesnikih. Tudi domobranski bataljoni so nosili pesniška imena. Kultura se je ves čas delala ali v partizanskih grafika ali v domobranskih tiskarnah, ves čas se je pazilo na slovenskega duha, na besedo, glasbo, gledališče. Danes je prišlo veliko novih stvari, tudi ustvarjalnih, najbrž. V to se ne morem spustiti, ker nove oblike umetnosti pre malo poznam. Če ne bi bilo te kulture, ne bi bilo slovenskega naroda. Včasih pomislim, na začetku stoletja ljudem še v snu ni prišlo na misel, da bo Slovenija Dravska banovina, potem med vojno Ljubljanska pokrajina, potem republika SFRJ in zdaj samostojna. Še v snu jim ni prišlo na misel, in zato smo še zdaj menda tudi v resničnosti taki kot v sanjah. Sprejeli smo samostojnost kakor samo po sebi umevno.

Ko sem v osnovni šoli gledal slike pisateljev, jezikoslovcev, sem vedel, da predstavljajo duhovno aristokracijo slovenstva.

Že Louis Adamič je pred drugo svetovno vojno rekel: Slovenija ima dve glavni proizvodnji, poljedelstvo in kulturo. Sam pravim, da mora biti kultura sama živa, ne mrtev kapital. A nekaj lahko rečem: vsak človek pri nas nekaj piše. Vsakdo. Spoznal sem toliko različnih ljudi in vsak je nekaj pisal, morda na starost napiše svojo življenjsko zgodbo ali v domih za ostarele piše pesnice. To ni samo patriotska domoljubna poteza, to je – gon, da se izrazijo, čeprav s sposojeno poetiko, z izrabljenimi metaforami. In morda je prav zato književnost malo v nemilosti, ker vsi pišejo in si potem mislijo, da je to lahko delo.

Ali strankarski pluralizem povečuje ali prej zmanjšuje vlogo pisatelja v družbi in ali z aktivnejšo vlogo pisatelja v politiki morda izgublja njegova literatura?

Ne bi rekel, da literatura s tem izgublja. Najbolj izpostavljeni pisatelji pišejo naprej svojo literaturo. Kar pri nas manjka, je širokročnost. Državnik, ki bi poznal srčni utrip Slovenije, ki bi jo poznal v vseh teh različnih pokrajinah, gorenjsko, dolenjsko, notranjsko, ravninsko Slovenijo, primorje ... To vibrira. To ni samo lepota kraja, to vibrira v človeku, tako kot utripajo sončnice in polja pod van Goghovim čopičem. To ni nekaj kar tako, za enkratno izlet. In zdaj, ko smo vrženi v surove meje samostojne neodvisne države, moramo imeti dobre praporščake, čeprav malo konzervativne. Pravzaprav priznam, da mi konzervativnost celo zelo prija. Tako udariš najmanj napčen ton v naravi. Tudi narava je konzervativna, in prav je tako. Prav je, da nekdo postane oče ali mati naroda.

V katerem obdobju vašega življenja je videz igral najmočnejšo vlogo? Sprašujem samo zato, da lahko zapišem stavek iz Kristalnega časa. »Ko si star in si pustil, da je vse tvoje življenje namesto tebe igral tvoj videz, je edino, kar lahko storiš, da sortiraš garderobo svojih kostumov, teh preoblek svoje duše ...«

Ah, ne spomnim se tega. Veste, to je tako, kot bi leta '69 zapisal, da me van Gogh osvaja, oplaja in pustil, da to izide v knjigi, pa me morda danes van Gogh prav nič več ne briga. Toda videz je odigral veliko vlogo takrat, ko smo imeli v Baslu delavnico, trgovino, v katero so hodili ženske in moški in si ogledovali kroje, se zanimali za modo. Spomnim se, kako je oče neki ženski skrojil plašč po modni reviji, in kako ji je ta plašč oblikoval novo telo. Bila je tako drugačna, da se je sama začudeno gledala, kako se je spremenila. Videz je velika reč. Videz hodi pred ljudmi. Skrivnost ostane. Skrivnost morja je na dnu. Tega nikoli ne moremo potegniti na površje, sicer bi školjke in dragulji postali navadni kamni. Videz je vse tisto zunanje, s čimer komuniciramo. Ker s skrivnostjo ne moremo.

Čeprav vi komunicirate prav s skrivnostjo prek svojih knjig. Ni to nevarno?

Kako? Mislite ker se preveč razgališ? Ali ker – kot pravijo surrealisti »nevarno se je nagibati nadse«?

Nevarno tako za vas kot za bralce, ker se dotaknemo skrivnosti v nas ali v vas, ki se je sicer ne bi.

Seveda, to je ista stvar. Vsak človek, ki koplje v svojem telesu, koplje za rešitev svoje uganke, kolikor se da dalež, kolikor mu dopuščata disciplina in kaos. A če koplje še tako globoko in tudi če ob tem pozabi na obzirnost, še vedno ne bo prišel do zlate žile. Literatura je nadaljevanje. Iz stoletja v stoletje. To stoletje pišemo tako, prejšnje smo drugače, mi smo tisti, ki pišemo nadaljevanje. In potem bo nekdo odkril, kar bi lahko tudi ti, samo takrat je stvar že delovala kot zapuščina. Kako je že rekel Salinger – ni prava odkritosrčnost, če po štiridesetih letih med smehom priznaš, da si goljufal pri izpitu, ne boš pa si upal priznati, da si ravno danes brnil mačka v trebuh. Ne, tega se bojiš. *Brutalnost, ki je samo druga stran nežnosti, pride mimogrede na dan, tako se speče zemljica in plane iz peči.* Nekdo pa se trudi, muči, da bi jo lepo oblikoval, da bi jo lepo zapregel, in jo gleda s strahom, kako jo bodo sprejeli odjemalci.

Starost. Kako se spopadate z njo? Z Otroškimi stvarmi?

Hm. Kakor koli, starost ni lepa reč. Ne vem. Jaz se še kar držim. Frizerka me hvali, ker imam še zmeraj vse lase. To sem podedoval po mami. Lepo je, če nimaš več strahu pred poneležkom, ko moraš v službo, ampak tudi nimaš

več veselja na koncu tedna. Nedelje ostanejo zoprne, prazne in žalostne škatle, kakršne so bile že prej. Kot sem rekel, pri starosti imaš občutek, da si postal večinski lastnik svojega življenja, ampak pri vsem tem ne veš, ali boš slabše končal, kakor si začel. Še zmeraj se lahko kaj prekopicne.

Kako ste že rekli – da te na koncu ne vprašajo, kako odlična je bila knjiga, ampak ali so zagorele vse tvoje zvezde? In vaše?

(Sme) Tega ne vem. Na starost živiš tudi na najbolj sončen dan kot v mesečini. Le da ni tako jasna in nazorna, je malo zapacana. Ne vem, ali se vidijo vse zvezde. In ne vem, ali si pustil, da je zagorelo čisto vse tisto, kar je zdaj na tem pogorišču, ki je zdaj tvoje življenje, ko nimaš več toliko moči, da bi žerjavico razpihal v ogenj. Vendar je res, da je vse vodila ista roka, in pišem z isto roko, čeprav je bila včasih malo mlajša, drznejša in hladnejša. Ker je bilo srce vroče. Morda je zato toliko topline v *Otroških stvarih*, ker me malo zebe. (Nasmeh) Vse knjige pišem na roko.

Še zdaj? Kako to, da v nekaterih romanih opisujete udarce pisalnega stroja ...

To je ona. (Pokaže na gospo.) Pretipkala je večino mojih romanov, večkrat. Lani je za oseminšestdeseti rojstni dan dobila računalnik. Prej je na pisalni stroj, ki je bil kot star ruski

mitraljez, pretipkavala moje rokopise. Delava vseskozi v paru. Kot priprežni z vprežnim konjem. Ona je moj prvi bralec in nanjo dam največ. Čeprav si včasih zaželiva, da bi imela še drug par oči, ker sva midva že tako zavozlana skupaj in gledava z istimi očmi. Jaz sem rad risal, imam malo slikarsko roko. Tudi rokopisi so neke vrste risbe. Že po njih vem, ali je dobro napisano ali slabo. Če je pisava bolj drobna, čutim, da je vse bolj tako-tako, če je večja in temu primerno hitrejša, vem, da je dobro. Uporabljam pa tiste velike šolske zvezčke, črtane, z lektorskimi robom, da se malo držim strogosti, da ne grem preveč gor ali čisto dol. Dijaško pravilo pač ...